

Bu sayıda...

Alternatif tahayyüller, devingenlik, popülizm: 1970'ler için bir çerçeve denemesi

127. sayısında *Toplum ve Bilim* okurlarının karşısına 1970'ler Türkiye'si'ne odaklanan bir sayı ile çıkıyor. Söze neden böyle bir dosya konusunu seçtik, neden böyle bir araştırma gündemi öneriyoruz, ilgili literatürde nasıl bir boşluk olduğunu düşünüyoruz sorularıyla başlamak uygun olur. Modern Türkiye üzerine çalışmalar gelişmiş sayılabilecek bir literatür oluşturmakta. Farklı sosyal bilim disiplinlerinden beslenen bir literatür ile karşı karşıyayız. Fakat bu literatürün gelişmişlik düzeyine karşın, 20. yüzyıl Türkiye'si'nin farklı dönemlerini eşit ağırlıkla ele almadığını da vurgulamak gerek. Bu noktada üç on yıllık dönem, yani 1950'ler, 1960'lar ve 1970'ler özel olarak az çalışılmış, hakkında az kitap ve makale üretilmiş yıllar. Kaçınılmaz olarak çağdaş tarihe ilişkin hemen her tür dönemlendirmeyi 12 Eylül ekseninde yapıyoruz. 12 Eylül öncesine dair on yıllık dönemler için literatür yeterince gelişmiş değil de 1980'ler için tatmin edici bir yekun oluşturuyor mu? Bu soruya da olumlu yanıt vermek zor. Nurdan Gürbilek'in *Vitrinde Yaşamak* ve Can Kozanoğlu'nun *Cilâlı İmaj Devri*'ni 1980'lere ilişkin iki kült kitap olarak analım ve soralım: Elimizde kaç tane 1980'ler monografisi var? Analiz düzeyi olarak gazetecilik çerçevesinin dışına çıkmış kaç kitaptan söz edebiliriz? Örneğin artık devrini tamamlamış Anavatan Partisi hakkında kaç monografi aklımıza geliyor?

Literatürün az çalışılmış dönemlerini 1950'ler, 1960'lar ve 1970'ler üzerinden düşünmeye devam edecek olursak, bu üç dönem içinde de en az çalışılmış olanın 1970'ler olduğunu söylemek mümkün. Bu sayı için hazırladığımız çağrı metninde 1970'lerin en "karanlıkta" kalmış dönem olduğunu, "12 Eylül öncesi" etiketiyle kodlanan dönemin çoğu zaman unutulması gereken bir "karanlık çağ" şeklinde anıldığını, hatta Türkiye tarihinin geneli için "yitik bir çağ" olarak düşünüldüğünü vurgulamıştık. Bu algının sosyal bilimler literatürüne de sirayet ettiği söylenebilir. Türkiye tarihi hakkındaki kimi klasikleşmiş kitaplarda dahi 1970'ler bir siyasi çö-

züksüzlük, bir koalisyon hükümetleri silsilesine indirgenmekte. Kimi Türkiye analizleri ise 12 Mart'tan doğrudan 12 Eylül'e atlayarak iki askerî müdahale arasında bir genel terör, kaos, karaborsa ve kriz dönemi olarak değerlendiriyor. Bu dosyayı tasarlarkenki hedefimiz iki ayaklıydı: Birincisi, çokça ele alınmış dönemlerin yanı sıra Türkiye'nin halen daha az el atılmış dönemleri olduğuna işaret etmek. İkincisi ise, bu az çalışılmış dönemlerin önemli bir örneği olan 1970'lere ilişkin az önce anılan perspektifin dışına çıkmanın olanaklarını araştırmak. Acaba 1970'leri toplumun siyasallaştığı, alternatif tahayyüllerin üretildiği ve yaygınlaştırıldığı, farklı mücadelelerle şekillenmiş devingen bir dönem olarak ele alabilir miyiz? 1970'leri bir terör, kaos ve hatta iç savaş ortamına indirgemediğimizde karşımıza neler çıkıyor? Çağrı metnindeki ifadeyle, 1970'lerin yoğun politik kutuplaşma ortamında, bir toplumsal erginleşmenin tohumlarını bulmak mümkün müdür? Hazırlamış olduğumuz dosyanın ana derdi bu ve benzeri sorular etrafında bir tartışmaya zemin oluşturmaktır.

1970'lerin ve öncesindeki ve sonrasındaki diğer onar yıllık dönemlerin neden az çalışılmış olduğu sorusuna geri dönersek, *Toplum ve Bilim*'in 105. sayısında yer alan makalesinde Fethi Açıkel (2006), merkez-çevre paradigmasının bir dizi sınırlılığına işaret ederken, bu hâkim paradigmanın tek-parti dönemine aşırı odaklandığını ve tek-parti döneminden hareketle bir dizi genellemeye ulaştığını vurguluyordu. Açıkel'e göre merkez-çevre paradigması, 1930'lara ve 1950'lere karakter veren siyasal süreçlerin ve kurumların, neredeyse aşkın bir biçimde mevcudiyetini devam ettirdiğini ve siyasal sistem açısından Türk modernliğinin temel paradokslarının hâlâ sürdüğünü iddia ediyor, böylelikle de "analiz araçlarının" hâlâ geçerliliklerini koruduğunu vaz' ediyor. Bu paradigmanın diğer yaklaşımlara alan bırakmaması sonucunda da karmaşık ve eklemelenmiş iktidar yapılanmaları, iç içe giren kurumlar/gelenekler ve ortaya çıkan türlü sosyal muhalefet biçimleri yeterince analiz edilmemiş oluyor. Aslında bu halen çoğu popüler siyaset yorumcusunun da sıklıkla düştüğü bir hata. Örneğin konu CHP olduğunda bu yorumcular sanki tek-parti döneminden 2000'lere değişmeden gelmiş bir CHP varmış gibi değerlendirmelerde bulunuyorlar. Bu türden değerlendirmelerde 1970'ler CHP'si, partinin 1970'ler boyunca benimsediği sol siyaset ve taban örgütlenmesi anılmaya değer bulunmuyor. CHP 1970'lere bir bölünme ile girmişti. Partinin önemli bir bölümü 15-16 Haziran Olaylarını tetikleyecek yasa tasarısında AP ile birlikte hareket etmişlerdi. Fakat 12 Mart sonrasında partide yaşanan dönüşümle CHP "askerlerce desteklenen sağcı teknokratik hükümetlere karşı açık tavır aldı" (Keyder, 1992). 1970'ler boyunca kendi solunda yer alan legal/illegal örgütlerle ilişkilerini temkini elden bırakmadan önemseyen CHP, mitinglerinde onbinlerin "Kahrolsun Faşizm" ve "Bu Düzen Değişecek" sloganlarını attığı bir partiydi. Muhtemelen sıradan pek çok CHP'linin siyasi tahayyülünde "Toprak İşleyenin, Su Kullanandır" sloganı, önemli bir yere sahipti. Açıkel'in metodolojik uyarısını, belki de Suavi Aydın'ın (1998) "bir şeyin 'tarihi' olması, onun süreklilik arzetmesini gerektirmez" şerhi ile birlikte okumak lazım (ayrıca bkz. Aydın, 2006). Tam da CHP örneğinin gösterdiği üzere, tarihselliği, süre-

lilikleri ve kırılmaları daha yakından analiz edebilmek için literatürün eksik kalmış dönemlere doğru genişlemesi gerekmektedir.

Farklı dönemlerin neden az çalışılmış olduğu sorusu üzerine düşünürken, Açıkel'in uyarısını Joel Migdal'ın genel olarak modernleşme ve özel olarak Türkiye örneği üzerine saptamalarıyla da ilişkilendirebiliriz. Migdal'a (1998) göre her modernleşme projesi kurgu ve olgulardan müteşekkildir. Projenin iktidar boyutu kurgu kısmına denk düşer. Kimi zaman iktidarın sınırsız güç sahibi olduğu efsanesi de kurguya eşlik eder. Planlama fikri modernleşmenin kurgu boyutudur. Fakat planın gündelik hayatta nasıl deneyimlendiği, plan ile uygulama arasındaki farklar modernleşmenin olgu kısmına denk düşer. Migdal'ın ifadesi ile modernleşme projesinin tüm teknolojik ve estetik gücüne karşın, projenin tamamen gerçekleşmiş olduğunu düşünmek hatalıdır. "Modernleşme projesi ... çoğu kez zengin bir çeşitlilik gösteren yollardan protesto ve direnişe, yeniden düzenleme ve uyarlamaya yol açmıştır." Bu bağlamda gereken, kurgu ile olguya, makro plan ile gündelik deneyimlere eşit önem atfeden bir metodolojik perspektif. Açıkel'in vurguladığı gibi, Türkiye üzerine çalışmalarda da tek-parti dönemine diğer dönemleri gölgede bırakan kadar özel önem atfedilmesi analizlerin kurguya, yani Kemalist modernleşmeye odaklanması sonucuna yol açıyor. Modernitenin gündelik hayatta nasıl deneyimlendiği, nasıl bir olguya dönüştüğüne ilişkin detaylar, kurgunun detayları kadar öne çıkmıyor. 1970'leri (ya da farklı bir dönemi) çalışmanın sağlayacağı katkıyı güncel bir örnek üzerinden düşünecek olursak, Taksim Meydanı bir yanıyla Cumhuriyet'in modernleşme kurgusunun bir parçası. Atatürk Heykeli, Prost Planı'nın meydana atfettiği işlev, Millî Şef Dönemi'nin Gezi Parkı, yüksek modernitenin opera binası, hep bu kurgunun unsurları. Ayrıca kurgunun bir bölümünün 1931'de İstanbul Belediyesi tarafından el konulan Ermeni mezarlığının üzerinde inşa edilmesi, İttihatçılıktan Cumhuriyet'e uzanan sürekliliklere dair önemli bir nokta. Fakat Taksim Meydanı bu kurguya indirgenemeyecek kadar karmaşık, yaşayan, dönüşen ve ona atfedilen anlamlarla sürekli olarak yeniden şekillenen bir sosyal mekân. 1970'lerde meydandaki 1 Mayıs kutlamaları meydanın karmaşık olgusalılığına dair birçok katmandan sadece biri. Tam da bu nedenle, ne kurguyu, ne de olguyu gözden kaçırmayan analizlere ihtiyaç var.

1970'ler: Sınıf perspektiflerinin belirginleşmesi

1970'ler nasıl bir bağlamdı? Bu soruya yanıt verirken üzerinde durulması gereken ilk nokta 1970'lerin sınıf mücadelesinin keskinleştiği, hemen her kesiminin toplumun çelişkisiz organik bir bütün olmadığını idrak ettiği bir dönem olduğudur. Önceki dönemlerin de birikimleri sayesinde, 1970'lerin başından itibaren gerek işçi sınıfı, gerekse burjuvazi sınıf çıkarlarının daha çok farkında olmuşlar, sınıf çıkarlarını siyaset zemininde ifade ederek yeni politik güç odakları örgütlemişlerdir. Sınıf temelli çelişkilerin billurlaşması sürecinde bir tarafta 15-16 Haziran'ı, diğer taraf-

taysa TÜSİAD'ın (1971) ve Türk Hür Teşebbüs Konseyi'nin (1976) kuruluşları önemli dönüm noktaları.

1967'de kurulan DİSK, Türk-İş'in uzlaşmacı sendikacılığından farklı bir çizgi izliyor, militan bir sendikal mücadele hattını sınıf çelişkisi üzerine inşa ediyordu. Bu aktif tarzla DİSK, KİT'lerden ziyade özel sektörde örgütlenerek ciddi bir büyüme yaşadı. Siyaset yapmaktan korkmayan, TIP'le olan bağlarıyla da doğrudan siyasetin içinde olan bir sendikacılık benimsemişti DİSK. Bu çerçevede konfederasyonun 2. Merkez Genel Kurulu'nda Türkiye'nin NATO'dan çıkması gereği kararı alındı. 1970'e gelindiğinde Sendikalar Kanunu'nda yapılacak bir değişiklikle bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için, o işkolunda toplam işçi sayısının en az üçte birini üye kaydetmiş olması şartı getirilmek istendi. Öneride ayrıca işçilerin sendika değiştirmesini zorlaştıracak düzenlemeler de öngörülmüyordu. Değişiklik paketinin esas amacı DİSK'e bağlı sendikaların örgütlenme faaliyetlerini sınırlandırmaktı. Önerilerin mecliste yasalaşmasının ardından 15 Haziran 1970'te İstanbul'un farklı yerlerinde başlayan protestolara ilk gün yaklaşık 70.000 kişi katıldı. 16 Haziran'daki yürüyüşlereyse yaklaşık 150.000 kişi katıldı. Türk-İş yönetiminin olayları "ayaklanma" olarak karalamasına karşın, Türk-İş sendikalarının örgütlü oldukları fabrikalardan işçilerin de yürüyüşlere katıldıkları gözlemlendi (Özsever, 1998). Protestolar ancak sıkıyönetim ilan edilmesi ile durdurulabildi. 15-16 Haziran ile birlikte 1970'ler boyunca sendikal mücadelenin DİSK ekseninde şekilleneceği hepten belli olmuştu. Protestocu işçilerin İstanbul'un dört bir yanında yürüyüşe geçmeleleriyle birlikte, 1960'ların ikinci yarısına damga vuran MDD-SD ve öncülük tartışmaları da anlamlarını yitirmiş oldu (Belge, 1992). Artık sosyalizm mücadelesini işçi sınıfından ve sendikalardan bağımsız düşünmek mümkün değildi. 15-16 Haziran ile birlikte "Ordu-Gençlik El Ele" sloganı ve aydın zümrenin kuracağı tepeden inmesi sosyalizm tahayyülleri arkaikleşmişti. 1970'ler boyunca DİSK, ücret sendikacılığı ile sosyalizm hedefini önceleyen radikal kopuş stratejilerini bağdaştırma zorluğu yaşadı. Aslında bu zorluk, siyasal partilerden meslek örgütlerine kadar hemen hemen tüm sol yapılar için geçerliydi.

12 Mart 1971 askerî müdahalesinden hemen sonra dönemin müteşebbisleri TÜSİAD'ı kurdu. Ayşe Buğra'ya (1995: 202) göre çalkantılı siyasal ortamda iş dünyası ihtiyaç duyduğu istikrarın tesisi için hükümete güvenmiyordu ve bir dernek çatısı altında örgütlenmelerinin ana nedeni kısa dönemli iktisadi çıkarlarını korumaktan ziyade, özel sektörün meşru kabul edileceği bir toplumsal çerçeve oluşturma hedefiydi. Buğra (1995: 337) TÜSİAD'ın tam anlamıyla bir sınıf örgütü niteliği taşıdığını, çünkü işadamlarının kişisel çıkarları ile sınıf çıkarlarının çelişmesi durumlarında bazı üyelerle TÜSİAD arasında çatışma yaşandığını vurgulamakta. Galip Yalman da (2009: 306) 1970'lere gelindiğinde Türkiye'de burjuvazinin kendinde sınıf olmaktan çıkıp, çıkarlarının farkında olan, bunları dile getiren ve çıkarları üzerinden siyaset yapan bir "kendisi için sınıf"a dönüştüğünü vurguluyor. Burjuvazinin "kendisi için sınıf"a evrilmesinin bir tezahürü TÜSİAD'ın kurulmasıysa, diğer bir tezahür-

rü de 1976'da Türk Hür Teşebbüs Konseyi'nin kurulmasıydı. TÜSİAD'ın baştan itibaren bir ölçüde elitist bir görünümü vardı ve yer yer diğer iş çevrelerince sanayicilerin çıkarlarına öncelik vermekle eleştiriliyordu. Bu bağlamda Hür Teşebbüs Konseyi "hür teşebbüs kuruluşlarının yek vücud olarak seslerini çıkartmak" amacıyla kurulmuştu. Farklı müteşebbisler, TÜSİAD, TOBB, TİSK ve hatta esnaf, zanaatkâr ve tarım kesimi örgütleri (TESK, TZOB) aynı çatı altında bir araya geliyordu. Konseyde öngörülen birliktelik, iş çevrelerinden yükselen uzlaşmacı seslere karşı, sermaye sınıfının daha sert ve tavizsiz bir tonda birleşmesini hedeflemekteydi.

Söz konusu dönemde bir yandan hizmet sektörleri gelişirken, bir yandan da ithal ikameci sanayileşme politikaları sayesinde sanayi tarıma göre çok daha hızla büyümüştür. Korkut Boratav (1995: 114) sendikal hareketin yükselişi ve grev hakkını da içeren çalışma mevzuatının da etkisiyle, 1963'ten yüksek enflasyon oranlarının gözlenmeye başlandığı 1977'ye kadar reel ücretlerin artış gösterdiğini vurguluyor. Bu eğilimin istisnaları 12 Mart'ı izleyen üç yıllık 1972-74 dönemi olmuştur. Reel ücretlerde 1963-1976 arasında yüzde 75'lik bir artış gerçekleşir. Boratav'ın ifadesiyle, 1970'lerin sonuna yaklaşıldığında, işçi sınıfının ekonomik mücadelesi ithal ikameci modelin hazmedebileceği ödün marjlarını aşan başarılar elde etmeye ve geleneksel dengeleri tehdit etmeye başlamış görünmektedir. Burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Sendikal mücadelede gözlenen radikalleşme 1977'ye kadar bir kriz ortamında şekillenmiyor. Başka bir ifadeyle gerek yerel ölçekte, gerekse makro ölçekte alternatif düzen arayışları ve sosyalist kopuş tahayyülleri önemli bir süre boyunca ücret iyileştirmeleriyle paralel ilerlemekte. Bu durum Ralph Miliband'ın bir tespitiyle örtüşür. Miliband'a (1964) göre işçi sınıfının sosyalizme kayması esas olarak kriz dönemlerinde değil, tersine görece refah dönemlerinde gerçekleşir. Miliband'ın ifadesiyle tarih işçi sınıfının iktisadi ve sosyal iyileştirme taleplerinin refah dönemlerinde azalmadığını göstermektedir. Tersine refah dönemlerinde bu talepler daha etkin biçimde dile getirilir. 1960'lardan itibaren genişleyen sendikal haklar, yükselen işçi sınıfı hareketi ve sosyalist siyaset ile 1970'lerin önemli bir bölümünde gözlenen reel ücret artışları arasındaki ilişkiyi düşünürken Miliband'ın uyarısını da dikkate almak gerek.

1970'ler: Popülist modernite

1970'ler bağlamını tartışırken ilk akılda tutulması gereken unsur dönemin sınıf ilişkilerinin ve sınıf siyasetinin belirginleştiği bir dönem olmasıysa, daha makro bir unsur da, 1970'lerin İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in "popülist modernite" olarak nitelendirdikleri dönemin bir parçası olmasıdır. Tekeli ve İlkin'e göre 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi "utangaç modernite projesi"dir. Dönemin ana karakteristiği modernleşme hamlelerine eşlik eden tereddütlerdir. 1923-1950 arası dönemse Tekeli ve İlkin tarafından "köktenci modernite projesi" olarak nitelendirilir. 1950-1980 arası ise "popülist modernite projesi" olarak adlandırılmaktadır (Tekeli ve İl-

kin, 2003: x). Bu dönemi “modernite projesinin aşınması” olarak adlandırılan 1980 sonrası dönem izlemektedir. 1970’leri Tekeli ve İkkin’in “popülist modernite projesi” kavramsallaştırması üzerinden düşünürken vurgulanması gereken ilk nokta, bu çerçevede kullanılan popülizmin gündelik dilde zaman zaman popülizme atfedilen olumsuz yananamlardan ayırtılmış olduğudur. “Köktenci modernite projesi”nde Cumhuriyet’in kurucu elitlerinin belirleyiciliği ön plandaysa, “popülist modernite” döneminde kitlelerin moderniteyi şekillendirme gücü artmıştır. İki dönem arasındaki farkta, çok partili rejime geçiş oldukça önemliyse de, fark sadece siyasal rejim değişikliğine indirgenemez. Marshall Berman’ın (1999) modernite tanımını hatırlayarak söyleyecek olursak, yeni dönemde en somut tezahürü kentleşmede gözlenmekte olan hızlı bir toplumsal değişimin içinde insanlar, dünyayı dönüştürme olanaklarına daha fazla sahip olduklarını hissetmişler, bildikleri şeylerin eskidiğine şahit olurken yeni sözler aramışlardır. Yeni dönemde insanların yaşadıkları dünyayı şekillendirme, kendilerine ait bir ev yapma tahayyülleri ve somut çabaları artmıştır. Bu, “popülist modernite” döneminin, “köktenci modernite” dönemine göre daha siyasal bir dönem olduğu anlamına gelir. Dönemin devingenliği çözümlerin büyük “kurgu” ve planlar olmaksızın hızla oluşturulmasını gerektirmektedir. Artık insanlar karşılaştıkları sorunların çözümlerini başka yerden beklemek yerine, kendi çözümlerini hayata geçirmekten yanadırlar. Bu olumlu anlamıyla popülizmin politikaya eklenmesi 1950’lere ve çok partili hayata geçişe denk düşer. Böylelikle artık parlamento kamu yönetiminin bir parçası olmaktan çıkıp bir temsil ve tartışma organına dönüşmüştür. “Millete gitme” yeni dönemin farkını ortaya koyan ve siyaset lügatına eklenen bir deyimdir artık. Çağlar Keyder’e göre de 1950’lerde gelişmeye başlayan ve merkezden kontrol ve yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuğun sorgulandığı bu popülist hareketliliğin 1970’lere sirayet eden etkileri olmuştur. 1950’lerde yaşanan kentsel nüfus patlaması sonrası kitlesel göçün yavaşladığı 1970’lere gelindiğinde, DP döneminde çok ciddi oranda gelişen karayolu ağı sayesinde toplumun eski kültürel duvarları yıkılmış ve seçkinlerin geleneksel ayrıcalık iddiaları aşınmıştır (Keyder, 2013: 171).

1970’ler bağlamını düşünürken “popülist modernite” çerçevesinin nasıl bir ufuk açabileceğini daha detaylı görebilmek için popülizmin farklı vehçelerini ele almak gerekmektedir. Ernesto Laclau, popülizmin tanımlanmasına ilişkin zorluklardan bahsederken, çok yakından bakıldığında popülizmin ortadan kaybolacağına dair bir uyarıda bulunuyor (Taggart, 2004: 2). Bu çerçevede biraz geri çekilerek büyük resimde popülizmin ekonomi-politik bağlamdaki anlamını, siyasetin kavranış biçimi olarak popülizmi, kentsel mekânda popülizmi ve popüler kültür bağlamında popülizmi aynı düzlemde düşünmeyi denemek yararlı olacaktır. Korkut Boratav, 1962-1976 döneminde siyasal rejimin, geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almasına imkân veren çok partili rejimin sonucu olarak, popülist denebilecek bir bölüm politikasına angaje olduğunu belirtir. Partiler arası rekabet, siyasal partileri işçi ve köylülerin taleplerine duyarlı hale getirmiştir. Sonuç olarak, ücretler siyasal yön-

temlerle baskılanmaz. İthal ikameci model çerçevesinde iç pazarın genişliği ve canlılığı hedeflendiği için bu bölüşüm modelinde yükselen ücretler bir yandan kapitalist işletmeler için maliyet unsuruyken, bir yandan da iç talebi canlandırma işlevine sahiptir. Grev hakkını da güvence altına alan toplu sözleşme sistemi ve yükselen sendikalaşmayla, “işçi sınıfının reel gelirlerinde zaman içinde sürekli artışlar güvence altına alınmıştır” (Boratav, 1995: 100). Böylelikle sermaye sınıfının uzun vadeli çıkarları ile geniş kitlelerin kısa vadedeki refahı arasında belirli bir denge kurulmuş olur. Bu denge, ileri bir sosyal güvenlik sistemi ve tarım kesimine yönelik destekleme alımlarıyla tahkim edilmiştir.

1970’lerde solun güçlü olmasını sağlayan önemli unsurlardan biri de parlamenter/merkez sol CHP ile sendikalar, sosyalist sol ve formel siyaset alanının dışındaki örgütler arasındaki sıkı bağıdır. Bu bağ sadece personel transferi ya da seçim ittifakları açısından değil, ortak bir tahayyülün farklı noktalarından tutmak anlamında da önemlidir. Bu çerçevede, Necmi Erdoğan “Ortanın Solu”nda yer alan CHP ile radikal sol/sosyalist Devrimci Yol’un siyasal söylemlerinin popülist bir uğrakta buluştuğunu vurgular. Erdoğan da olumsuzluk atfetmeden bir popülizm tanımı sunar. Erdoğan’a (1998) göre 1970’lerdeki sol popülizm, “toplumsal-siyasal alanı popüler kesimler ile egemen kesimler, halk ile iktidar bloku arasındaki antagonistik ilişki ekseninde tanımlayan ve hegemonize etmeye çalışan” bir siyasal söylemdir:

[Sol popülizm] (e)zen, sömüren, asalak egemen güçlerin ideolojisine karşı ezilen, sömürülen halka seslenerek ve popüler ideolojiler, gelenekler, ve simgeleri kendine eklemeyerek bir kitle seferberliğine ve düzen değişikliğine soyunur. Halk ile onun düşmanlarından oluşan, homojen, geçirimsiz, birbirine dışsal ve saydam iki kamp ya da kutup arasındaki mücadele toplumsal-siyasal alanı belirler. Popülist söylem, toplumsal antagonizmaların çoğulluğunu tanısa bile, bu antagonizmaların kutuplarını birbirinden ayıran sınırların aynı olduğunu varsayarak aralarında bir eşdeğerlik ilişkisi kurar. Yani her bir antagonizma bir başka sınır ilişkisi oluşturmaz ve toplumsal-siyasal alanın kurucu nitelikteki sınırlarını paylaşır. “Halk”ı iç bölünmeler ve iktidar ilişkilerinden azade gören dışsalılık mantığı, onun idolleştirilmesini, yüceltilmesini de mümkün kılar (Erdoğan, 1998).

“Köktenci modernite projesi”nin şiarı “halka rağmen halk için” iken, “devlet partisi”nden “halk partisi”ne dönüşen CHP’nin 1970’lerdeki şiarı “halk için halkla birlikte”dir artık. Gerek CHP, gerekse Devrimci Yol, siyasetin temel çelişkilerini popülist bir perspektifle tanımlamaktan yanadır. CHP için temel çelişki “halk” (kendini emeği ile geçinen, başkasını sömürmekten kazanç sağlamayanlar, ezilenler) ile “halktan olmayanlar” (kendini ayrıcalıklı görenler, büyük toprak sahipleri ve üretken olmayan kesimler) arasındadır. Devrimci Yol ise temel çelişkiyi “halk” ile “egemen sınıflar” ve “oligarşi” (tekelci burjuvazinin egemenliği altında olan, toprak ağalarını ve tefeci bezirgânları da kapsayan egemen sınıflar ittifakı) arasındaki çelişki olarak tanımlar. Bu iki tanım da, gerek merkez solun gerekse radikal solun ka-

pitalizmden kopuş hedefini öncelediğini gösterir. CHP'nin popülist seferberliği, yu-
muşatılmış bir anti-emperyalizm, kendini komünizmden ayırtırmaya özen göste-
ren bir anti-kapitalizm iddiası, halk sektörü ve kooperatifçilik vurgusu ve halkın
değerlerine atıflar üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda Emin Alper, kapitalizmden
kopuş hedefi çerçevesinde CHP'nin kendini sosyal demokrat olarak nitelemekten
dahi çekindiğini belirtir. Partinin fıkırsel çerçevesini belirleyen *Özgür İnsan* dergi-
sinde Avrupa tarzı sosyal demokrasinin sosyal düzeni veri kabul ettiği, buna karşın
CHP'nin sermaye-emek karşıtlığında tavrını emekten yana koymasıyla sermaye ile
geçinemez hale geldiği vurgulanır. CHP'nin "düzen değiştirme" hedefi, sosyal de-
mokrasiye göre çok daha radikaldir (Alper, 2002). Devrimci Yol'un kopuş strateji-
sindeyse direniş komiteleri, Fatsa gibi deneyimler ve faşist saldırılara karşı verilen
mücadele öne çıkar. Bu perspektif, Sovyet ya da Çin modelini takip eden sosyalist
akımları "şablonculuk", "aktarmacılık" ile suçlarken, genel olarak siyasetin yerel-
de kurulması, yerelde üretim ve bölüşüm ilişkilerinin dönüştürülmesi hedefini ön-
celeemektedir.

Terzi Fikri önderliğinde adeta bir sembole dönüşen Fatsa deneyimi yerelde dö-
nüştürme pratiklerinin belirleyiciliğini gösteriyor. Yereldeki dönüştürme örnekleri-
ni 1973 seçimlerini kazanan CHP'li belediye başkanlarını da kapsayacak şekilde dü-
şünmek gerek. Örneğin Ankara'da Vedat Dalokay belediyenin demokratikleşme-
sinden ve bu sayede "yerel hükümet"e dönüşmesinden söz ediyordu (Tekeli, 2009:
253). Yerele yapılan vurgu "köktenci modernite"nin makro ölçekli siyaset ve çö-
züm arayışlarından ayrılır. 1970'ler boyunca gözlenen bu yerellik vurgusu sadece
"köktenci modernite" projesinden kopuşu göstermez. Dahası yerele yapılan vur-
gu 1970'teki atmosferi 1960'lara damga vuran kalkınmacılıktan ve sosyalizmi hız-
lı bir kalkınma yöntemi olarak görme yaklaşımından da ayırmaktadır. Bu çerçeve-
de 1970'lerde "popülist modernite" daha da derinleşmiş, "köktenci modernite"ye
olan bağı kuvvetli olan planlamayı çözüm olarak görme tavrı bir ölçüde aşınmıştır.

"Popülist modernite"de kitleler daha fazla siyasallaşır. Yukarıda aktarılan tür-
den popülist ikilemler üzerinden tanımlanan siyaset dönemin genel atmosferini
oluşturur. Merkez soldan sosyalist sola uzanan yelpazede gerek legal parti ve ör-
gütler gerekse enformel yapılar kapitalizmden kopuş tahayyülünü dillendirirler.
Radikal dönüşümlerin hızla hayata geçirilebileceği beklentisi hâkimdir. Bu beklenti
ve siyasallaşma, devingenliği dönemin belirleyici karakteristiği haline getirir. Artan
grevler bu atmosferi desteklemektedir. 1963-1971 döneminde grevler nedeniyle
kaybolan işgünü sayısı 4.506 iken, bu sayı 1973-1980 döneminde 21.812'dir (Ozan,
2012: 159). Grev ve iş bırakmalara ilaveten işçi eylemlerinde de bir çeşitlenme göz-
lenmekteydi. İş yavaşlatma, yürüyüş, yemek boykotu, fazla mesaiye kalmama gi-
bi eylemler de yapılıyordu. Türk-İş bile siyasi grev kararları almaktaydı. 16 Hazi-
ran 1975'te İzmir'de örgütledikleri ve 80 bin işçinin katıldığı 8 saatlik genel grevde
"petrol ve madenlerin ulusallaştırılması" gibi siyasi talepleri dile getiriyorlardı. İş-
çi eylemlerindeki çeşitlenmenin bir boyutu da özyönetim deneyimleriydi. Özyöne-

tim deneyimlerinin ilklerinden biri 1968’de Alpagut maden ocağında hayat buldu. Yönetime el koyan işçiler, işçi genel kurulları oluşturarak katılımcı karar alma süreçlerini uygulamaya soktu. 1970’de Günterm Kazan Fabrikası’nda, 1977’de ise Aşkale maden ocağında benzer özyönetim deneyimleri devreye girdi (Coşkun, 2013: 60). 1975’ten itibaren Devrimci Yol çevrelerince Yeraltı Maden-İş çerçevesinde örgütlenen Yeni Çeltek’te madenciler işyeri komiteleri aracılığıyla işletmenin karar alma süreçlerine müdahil olmuşlar, madenin tasarımında modifikasyonlar gerçekleştirmişler ve hatta nihai ürünün düşük fiyatla satılmasını dahi organize etmişlerdi (Bozkurt, 2008). TISK Başkanı Halit Narin “çalışanların yönetime, kâra ve sermayeye katılma istekleri, rejimin geleceği açısından endişe yaratıyor” (aktaran Ozan, 2012: 139) derken muhtemelen aklında bu özyönetim deneyimleri vardı.

“Popülist modernite” döneminde sorunların halk tarafından oluşturulan formlerle çözülmesinin öne çıktığı yukarıda vurgulanmıştı. Bu eğilimin etkileri kentsel mekânda da tezahür etmiştir. Ülke ölçeğindeki projeler konut sorununu çözme konusunda perspektif sunamazken, “popülist modernite” çerçevesinde insanlar bu soruna gecekondur çerçevesinde bir çözüm oluşturur. Aynı şekilde makro ölçekli projeler hızla büyüyen kentlerin ulaşım sorunları için çare oluşturamazken, “popülist modernite” ulaşım sürecine uzun erimli değil hızla hayata geçirilen ve düşük maliyetli bir çözüm sundu: dolmuş. İlhan Tekeli ve Selim İlkin’in önerilerini izleyerek “köktenci modernite projesi”nden “popülist modernite”ye geçişi düşünmeye devam ederken, bu geçişin kentsel planlamanın kente etki gücünün azalmasına denk düştüğünü de hatırla tutmak gerek. 1950’lere gelindiğinde İstanbul, Prost Planı’nda öngörülenin, Ankara ise Jansen Planı’nda öngörülenin çok üzerinde büyüştü. Tekeli (1993) İstanbul ölçeğinde beliren sorunları şöyle sıralamakta: Birinci sorun konut stoğuydu. Buna bağlı olarak Zeytinburnu ve Alibeyköy’den başlayarak kentin o dönem için çeperi olan semtlerinde gecekondur mahalleleri oluşmaya başladı. Kent artan nüfusla belediye sınırlarının dışına taşıyordu. Mevcut mevzuat bu durum karşısında yetersizdi. Kent sanayi arsası talebini de karşılayamıyordu. Ve artan araç sayısı birlikt kentiçi trafik bir soruna dönüşmüştü. Bu konjonkürde ortaya, talebe hızla uyum gösterebilen bir toplu taşıma sistemi olarak dolmuş çıkar. Dolmuş esnektir, güzergâhlar zaman içinde sabitleşse de ara duraklar sabit değildir. Esnekliğin bir diğer boyutu dolmuşların özel girişimciler eliyle işletilmesidir. Öte yandan dolmuş büyüyen kent hayatının anonimlik özelliğiyle de uyumludur. Dolmuştan yararlanan ve ulaşım hizmetinin giderini bölüşen kişiler arasında anonim bir ilişki söz konusudur (Tekeli ve Okyay, 1981: 10).

“Köktenci modernite projesi”nden “popülist modernite”ye geçiş hakkında düşünürken, bu geçişin popüler kültürle olan ilişkisini de hatırla tutmak gerekmektedir. “Köktenci modernite projesi” müziği önemsiyor ve resmî perspektifle düzenlenmesi gereken bir alan olarak görüyordu. Tek-parti döneminde konservatuarda klasik Türk musikişi şubesinin kapatılması ve radyolarda Türk müziği yasağı ile inşa edilen Cumhuriyet’in Musiki İnkılâbı daha sonraları TRT ile kurumsallaşacaktır. Fa-

kat “popülist modernite” ilerledikçe, müzik sektörü çeşitlenir ve genel müzik alanı farklılıkları içerir hale gelir. Artık Boğaz vapurlarında klasik Batı müziği çalınan günler de TRT’nin Yurttan Sesler tarzının tek olasılık olduğu günler de geride kalmaktadır. Önceleri plağın yaygınlaşması radyonun tekeline bir tehdit oluşturur. Fakat 1970’lerde plağın yerini kasete bırakması iyiden iyiye popülerin özerkleşmesini beraberinde getirir. Korkut Boratav’a göre 1970’lerdeki bölüşüm düzeni, emekçi ve orta sınıfların reel gelir artışlarıyla birlikte, toplumun tüm kesimlerinin tüketim alışkanlıklarında bir dönüşüme yol açacaktır: “1970’li yılların ortalarına gelindiğinde gecekondu semtlerinde çatıları kaplayan televizyon antenleri”nden söz eden Boratav (1995: 95), benzeri bir gözlemi işçi ve köylü ailelerinde giderek yaygınlaşan transistörlü radyo, teyp, buzdolabı hatta otomobil sahipliği için de yapar. Popüler kültürün özerkleşmesi ile birlikte arabesk müziğin kendi starları ve dinleyici kitlesi ile ortaya çıktığı gözlenir. TRT’nin regülasyon çabası devam etmektedir; arabesk devlet radyosunda ve televizyonunda katı bir yasak ile karşılaşır. Arabeske karşı yasakçı tavır kimi aydınların bu müziği yoz olarak nitelemesi ile paralellik gösterir. Bu aydınlar, gecekondu-dolmuş-arabesk arasındaki bağları vurgularlar. Kentlerin şekil değiştirmesi kimilerince yozlaşma olarak nitelenir.

Meral Özbek arabeskin ortaya çıkışını toplumun genelinde 1970’lerin ikinci yarısına değin süren görece kültürel canlanma çerçevesinde analiz etmeyi önerir. Özbek’e göre arabesk müzik modernleştirme projesine verilen bir halk tepkisidir. Bu tepki daha çok, yerinden edilme deneyimi yaşamış, yeni kentlileşmişlerin tepkisidir. İçinde hem modernleşmeye tepki, hem de modernleşmenin onaylanması bulunmaktadır. Dönemin genel protesto atmosferi, arabesk türün kurucusu sayılan Orhan Gencebay’ın müziğine de yansır. Gencebay’ın “Batsın Bu Dünya”sı keskin bir kapitalizm eleştirisi dillendirmez. Gencebay’ın müziği kapitalist modernleşmenin insanlıktan çıkarıcı taraflarını vurgular (Özbek, 1999). Daha çok değişimin dışlama ve zor yerine, sevecen ve hümanist bir şekil almasına yönelik bir çağrıdır.

Yine 1970’lerde belirginleşen bir tarz olan Anadolu rock’ta ise düzen ve kapitalizm eleştirisi daha net bir şekilde duyulur. Bu türün öncülerinden Cem Karaca Nazım Hikmet’in şiirlerini besteler. Karaca’nın albüm adları bile sloganlardan oluşur. “Yoksulluk Kader Olamaz” (1977) albümünde bestelenen Can Yücel’in “hava döndü işçiden / işçiden esiyor yel” dizeleri tam da dönemin devingenliğinin müziğe yansımalarıdır. Dönemin filmlerinde de hava işçiden yana dönmüştür. Dönemin pek çok popüler filminde mevcut düzenin sorunları ele alınır ve alternatif tahayyüllerle ilişkiler kurulur. Örneğin Yavuz Özkan’ın *Maden*’inde (1978), ana karakter İlyas (Cüneyt Arkın) bir devrimcidir. Kötü çalışma koşulları, sarı sendika, göçük, filmin vurguladığı sorunlar, grev, işçilerin politikleşmesi ve örgütlenme ise filmin önerdiği çözüm yollarıdır. *Maden* DISK’e bağlı sendikaların işçi eğitimlerinde de sıklıkla gösterilir.

Umut Tümay Arslan, Melih Gülgen’in çektiği ve başrolünde Cüneyt Arkın’ın rol aldığı Komiser Cemil serisi filmlerinin de sol popülizmin çekim alanında olduğunu

belirtir. Seri boyunca yoksulluk, yoksulların hak arama mücadelelerindeki dezavantajları, halkın polise duyduğu güvensizlik gibi temalar öne çıkar. Komiser Cemil, kimi zaman sınıf farklılıklarını kabul ederek işçilerin haklı eylemlerine destek olur, kimi zaman Amerika'dan rüşvet alan şirketleri yakalamak için devrimci gençlerle işbirliği yapar. Kafasında hep "ben bu düzenin polisi miyim?" sorusu vardır. "Polis emekçinin karşısında iktidarın memuru mudur?" sorusunu sorar. Gücünü adetten yana, kötülüklerin karşısında kullanma derdindedir. Kimi zaman düzen onu açığa alır ve silahına el koyar. Fakat Cemil yine de yılmaz. Mevcut bozuk düzen Cemil'in kâbusudur. Uyandığı kâbusu şöyle söze döker: "Bozuk düzen, nereye elimi atsam bir kötülük, bir çirkinlik çıkıyor. Hepsini düzeltmek istiyorum düzeltemiyorum" (Arslan, 2005: 167). Sol popülizm Komiser Cemil serisinde de halk ve halktan olmayanlar ayrımı üzerinden tezahür eder. Cemil işadamları Vehbi Tok hakkında konuşurken onu halktan olmayan olarak kodlar. Emniyet müdürü, Vehbi Bey'in yurt ekonomisine katkıda bulunduğunu vurguladığında Cemil, "Dediğin gibi olsa sözümüz yok. Ama memleketin hammaddelerini çokuluslu şirketlerle anlaşp dışarı satmak için kurulmuşsa ve iskarta uçak alımında yoksul halkımızın paralarını aşagılık komisyonculara dağıtıyorsa ve bu düzenin devamı için gerekli eylemleri yapmaya silahlı adamlar sürerse..." diye yanıt verir (Arslan, 2005: 193). Böylelikle *Cemil Dönüyor*, *Maden* ile aynı mesajı verir: Sermayedarların eli kanlıdır. Cemil'in oğluna hediye etmek için aldığı kitap, dönemin çok satarlarından olan Doğan Avcıoğlu'nun kitabıdır. Aslında Doğan Avcıoğlu kitaplarının çok satan olması, 1970'lerin atmosferine ilişkin çok şey söylemektedir.

Döneme egemen olan alternatif tahayyüllerin ve toplumdaki devingenliğin beyaz perde üzerinden popülerleşmesini düşünürken anılması gereken bir diğer film Atıf Yılmaz'ın *Köşeyi Dönen Adam*'ıdır (1978). Kemal Sunal'ın Adem karakteri ile başrolde olduğu film, popülist tavrın ve toplumsal mizah anlayışının bir örneği sayılır (Özgüç, 2005: 74). Film bir eşiğin karnında olduğu düşünülen elmaslar üzerinden insanların zenginleşmek için neler yapabileceğini hicvetmektedir. Bu vurgu, reklamlar, gazetelerin kupon karşılığı düzenlediği çekilişler, toto ve piyango eleştirisine eklenir. Atıf Yılmaz'ın kamerası, yüksek binaların cephelerinde yer alan reklamlarla yoksul Adem'in tükettiği simit arasındaki tezatı vurgular. Adem'in kupon peşinde koştuğu günlerde, tıpkı Komiser Cemil serisinde olduğu gibi *Köşeyi Dönen Adam*'ın fonunda da dönemin duvar yazıları bol bol perdeye taşınır: "Patron-Ağa Devletini Yıkacağız. Halk İktidarını Kuracağız. TKP"; "Patron ve Uşaklarının İşçiler Üzerindeki Baskısı Kırılacaktır"; "Kavgamız Savaşsız ve Sömürsüz Bir Dünya Kurana Kadar Sürecektir". İlaveten dönemin grevleri de filmin fonunda yer bulur. Adem filmin başında oldukça apolitiktir. Evinin duvarına yazılan "Yaşasın 1 Mayıs" yazısını, "Yine pisletmişler" diyerek beyaz boyayla siler. Fakat zamanla Adem de, neredeyse spontan bir şekilde politikleşir. Bu spontane siyasallaşma spesifik bir örgütlenme ile gerçekleşmez, adeta esen rüzgâr, her yerde Adem'in karşısına çıkan marşlar ve sloganlarla Adem'i kendiliğinden siyasallaştırır. Uykusundan

1 Mayıs marşını sayıklayarak uyandığını fark eder. Evinden çıktığında duvara yazılan yazının eksik kaldığını görür. "Fabrikalar Tarlalar Herşey Emeğin Ola" yazısını Adem "cak" harflerini ekleyerek tamamlar. Ve finalde Adem, "İşçi Sınıfı Partisine Özgürlük" sloganlarının atıldığı 1 Mayıs kortejinin içinde bulur kendini. Dönemin atmosferi apolitikleri dahi dönüştürecek ölçüde siyasaldır.

1970'lerin sinemasını besleyen kaynaklardan biri de, 1960'larda da olduğu gibi, köy romanlarıdır. Berna Moran'a göre bu romanlarda genel olarak ezen/ezilen çatışması ele alınır. Anadolu romanlarında "ezmek fiili yönetici ve zengin sınıfın genel anlamda halkı sömürmesi dışında, kaba kuvvete dayanarak yapılan hareketleri, yani şiddeti (dayak, işkence, adam öldürme) içerir" (Moran, 2008: 315). Fakat 1970'lerin romanı ezen/ezilen çatışmasının ötesinde başka temaların peşindedir. Roman mekânı artık ağırlıklı olarak kenttir. Kentli insanların sorunları romana taşınmıştır. Siyasal aktivistler ve aydınlar sıklıkla romanlarda yer bulur. Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesi, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı (1972), Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otel*i (1973) 1970'lerin ürünleridir. Ağaoğlu'nun aile bağlarından sadakate bir dizi yerleşik değeri sorgulaması belki de ancak dönemin devingenliği ile mümkün olmuştur. *Tutunamayanlar*'da öne çıkan heykeli dikilenlere ve ortaokul tarih kitaplarına yönelik eleştiriyi Ağaoğlu'nun Cumhuriyet'in kadın idealine yönelik sorgulaması ile birlikte düşünmek gerekir. 1970'lerin romanında birey öne çıksa da, siyaset de geri planda kalmaz. Her şeyden önce bu dönemde önemli bir 12 Mart romanları damarı oluşmuştur: *Büyük Gözaltı* (Çetin Altan, 1972), *47'li-ler* (Füruzan, 1974), *Yaralısin* (Erdal Öz, 1974), *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (Sevgi Soysal, 1976) bu damardan ilk anda hatırlanabilecek romanlar.

Dönemin roman verimini hatırlamak, bize 1970'ler hakkında mevcut olan bir diğer yargıyı da düşünme fırsatı sunabilir. Bu yargıya göre 1970'ler genel olarak şiddet ortamı tarafından belirlendiği ölçüde entelektüel ve akademik olarak da verimsiz bir dönemdir. Kimi akademisyen oto/biyografilerinde 1970'ler, üniversitelere boykotların egemen olduğu bir dönemdir ve bu nedenle akademisyenler için bir durgunluk dönemi olmuştur. Bu ve benzer yargılara karşı da sorgulayıcı bir tavır gerekmektedir. Bazı örnekleri hatırlamak gerekirse *Milliyet*'te 1970'ten itibaren Ali Gevgilili, Düşünenlerin Forumu başlıklı açıkoturumlar düzenliyor, bu uzun tartışmalara Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, İdris Küçükömer, Haydar Kazgan, Tarık Zafer Tunaya, Şerif Mardin gibi isimler katılıyordu.* Bu açıkoturumlarda oldukça geniş bir yelpazedeki konular yer yer özgün yaklaşımlarla ele alınmaktaydı. Örneğin Sovyet deneyimin açmazlarından söz ediliyordu. Açıkoturumlarda Aydemir Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist olduğunu iddia ederken, Küçükömer bu görüşe karşı çıkıyor Kurtuluş Savaşı'nın sadece Yunanlılara karşı kazanıldığını vurguluyordu. Küçükömer bu açıkoturumlarda tek-parti dönemi-ne ilişkin eleştirilerini de detaylandırıyor ve birinci Cumhuriyet'in ideolojik özellik-

(*) 1970'ler üzerine sohbetlerimizde bu açıkoturumları hatırlatan Kerem Ünüvar'a teşekkür ediyorum.

lerine bakmayı deniyordu: "Eğitimde tek tip insan yetiştirme, insana tapma motivi hakimdir. ... Politikada tek parti vardır: Statik, sınıflar üstü politik anlayış hakimdir, halka rağmenlik ilk hakimdir. ... Denebilir ki, Türkiye'de gelişim düzeyi bu politik örgütlenişe daha uygun değildi. Fakat ideolojik olarak yapılan eğitim zaten esastan böyle bir sisteme karşıtı, almaşık tanımıyordu. ... Demokratik kuruluşlara yer verilmemesi, giderek, 'Birinci Adam', 'İkinci Adam' ya da bürokratik yalnızlığı çıkarmıştır ortaya... Halktan kopuk, halkla ilişkisiz çünkü, yukarıdan yapılan şeyler" (*Milliyet*, 28 Ekim 1973; Küçükömer, 1994: 108-109). Küçükömer Cumhuriyet'in 50. yılının kutlandığı 1973'te iyimserdi, demokratik üçüncü Cumhuriyet'i kutlamaktan söz ediyordu. Mardin ise bu tartışmalarda uluslararası konjonktürden ya da iktisadi alandan kaynaklanan çelişkilerden ziyade politik kültüre ve kültürel sürekliliğe dikkat çekmekteydi. Bu açikoturularda ortaya atılan soru ve görüşler sonraki dönemlerde tekrar tekrar ve daha derinlemesine ele alınacaktır.

1970'lerde keskinleşen gündelik siyasetin entelektüel gündeme de siyaret ettiği muhakkaktır. Çoğu derginin bizzat belirli bir örgüt ya da grup tarafından yayımlanmakta oluşu, dergi sayılarındaki patlama düzeyindeki artışın karşılaştırılabilir bir entelektüel verime dönüşmemesine yol açmıştır. Ancak bu genelleme diğer örnekleri unutmaya yol açmamalı. Örneğin Kemal Tahir'e yakın çevreler 1971'de *Türkiye Defteri* dergisini çıkarmaya başlıyorlardı. Dergi bir yandan şiir ve öykülere yer verirken, diğer yandan Gramsci'den Parvus'un Türkiye'nin yarı sömürgeleşmesi analizlerine uzanan bir yelpazede dosyalar hazırlıyordu. Taylan Altuğ, Hilmi Yavuz gibi felsefeciler dergiye katkı sunanlar arasındaydı. Osmanlı tarihi hakkında dergi Halil İnalcık'a yer veriyordu. Derginin sık sık ele aldığı görüş Batılılaşmacı perspektifti. Geri kalmışlık, ilericilik, tarihî roman, sentez, derginin diğer fikri takip konularıydı. Kemal Tahir'in yanı sıra Selâhattin Hilâv ile yapılmış uzun ve felsefe ağırlıklı söyleşiler dergide yer bulmaktaydı. Kemal Tahir (1975) bir derginin ilkeleri ne olmalıdır sorusuna yanıt verirken bir bakıma önerdiği ve *Türkiye Defteri*'nde hayat bulan entelektüel gündemi de özetlemiş oluyordu. Kemal Tahir'e göre derginin ele alması gereken meseleler listesinde tabularla mücadele başlarda geliyordu: "İçte bütün tabularla, tabulaşmaya yeltenen iç ve dış kandırmacılarla boğuşma. Bu boğuşma sürekli olmalı. Hiçbir gündelik çıkar için savsaklanmamalı..." Osmanlı değerlerinin üzerinde durmak meselesi önemliydi ve Osmanlı kültür ve sanatı hakkındaki aldatmacaların foyasını meydana çıkarmak gerekiyordu. Tahir'e göre Osmanlı'nın etrafındaki unutturma duvarı mücadele edilmesi gereken bir noktadır. Ayrıca Tahir "Gerek Balkanlarda, gerek Ortadoğu'da, millî kurtuluş ve bağımsızlık hareketi gibi görünen davranışların aslında birer parçalayıcı emperyalist planın" uygulamaları olduğunu da iddia ediyordu. Emin Alper, Kemal Tahir'in Bülent Ecevit'in siyasal perspektifinin esin kaynakları arasında yer aldığını vurgular. Kemal Tahir bir yandan Doğu ile Batı arasındaki farklara kafa yorar ve bu farkları esas olarak "kerim devlet" kavramı ekseninde özetlerken, öte yandan Marksizan etkiyle bu farklara salt kültürel olmayan temellendirmeler arayışındaydı. Böylelikle toplumsal ya-

pı analizine dayanarak kapitalizm nedeniyle Batı'nın yetiştirdiği insan tipinin ben-
cil ve sömürücü, daha adil olan Osmanlı düzeninde yetişmiş insanın ise hoşgörülü,
altruist ve ahlâklı olduğu sonucuna ulaşıyordu. Bu iddia Ecevit'in sol popülizminin
hümanist boyutuna temel teşkil etmiştir (Alper, 2002). *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in
ilkokul öğrenciliğinden hatırladığı müsamereler üzerinden Cumhuriyet'in idealle-
rini sorgulamaya girişmesi, Kemal Tahir'in Osmanlı vurgusu, Küçükömer ve Atay'ın
farklı mecralarda dile getirdikleri cesur soruları 1970'lerde entelektüel gündemin
"köktenci modernite" döneminin gündeminden hayli farklılaştığını göstermekte.

Sadece solun değil 1970'ler sağının siyasal ve entelektüel gündemi de "köktenci
modernite" gündemine alternatiflerin neşet ettiği bir gündemdir. Bir yanda AP, sa-
ğın amiral gemisi konumuyla popülizmin bayraktarlığını yapmaktadır. Milli irade-
cilik üzerinden ve DP/Menderes'in mirasçısı olarak hareket ederek kendisini doğru-
dan popülist olarak görür. Demirel'in vurgusu Türk milliyetçiliğine yöneliktir: "Tür-
kiye bugünkü hali ile dahi, Batı medeniyetçiliğini yanlış anlayarak kendi medenîye-
tinden kopma gibi bir durumun açtığı yaraları kapatabilmiş ve gerçekten Türk mil-
liyetçiliğine, millî ve mânevî değerlere, millî Türk kültürüne sahiplik içine girmiş-
tir." Böylelikle AP çizgisi kendini tek-parti döneminden ayırtırmaya çalışmaktaydı.
Fakat AP dışı sağ MHP ve MSP'de partileştikçe, sağ cenahtan AP çizgisinin manevi-
yatçılığını yetersiz bulanlar da görünür oldular. MHP'de alternatif tahayyüller yer
yer korporatizmi kapsamaktaydı. MSP'de ise manevi kalkınma vurgusu öne çıkıyor-
du. 1970'lere gelindiğinde halen yayınlanmakta olan *Hareket* dergisinde Nurettin
Topçu ve çevresi Cemil Meriç'in yazılarına yer veriyor, muhafazakâr çevrelerde Ke-
mal Tahir'in tezlerinin bilinmesini önemsiyordu. Topçu da yazdıklarında sanayileş-
menin tüm dertlerin dermanı olacağını savunan görüşe karşı çıkıyordu. Onun da
vurguladığı, sanayileşmenin yarattığı adaletsizlikti. Bu adaletsizlik gerek işçinin ha-
yatını makinaya esir ettiği için, gerekse patronları varlığa gömülü bir hayata ittiği
için eleştirilmeliydi. Siyasetin keskinleştiği bir ortamda sağın gündeminde de alter-
natif arayışları gözlenmekteydi.

1970'ler: Şiddet sarmalı ve kriz

1970'lerin atmosferinde alternatif tahayyüller oldukça yaygındı. Siyasetten üretim
ilişkilerine hayatın her alanında mevcudun alternatifini düşünmek zorlu bir süreç-
ti. Dünyadaki farklı deneyimleri takip etmek yaygınlaşıyordu. Farklı örneklerden,
farklı deneyimlerden haberdar olmak, başka ülkelerde verilen mücadeleleri öğren-
mek, türlü engellere rağmen, önemliydi. Pek çokları mevcut düzenin alternatifinin
mümkün olduğuna diğer ülkelerdeki örneklerle bakarak ikna olmuştu. Uluslararası
ilhamın iki ana kaynağından söz etmek mümkün: Bunlardan biri Sovyet ve Çin mo-
delleriydi. Sovyet modelinin etkisini sadece TKP çevreleriyle sınırlı düşünmemek ge-
reker. TKP'li olmayan sosyalistler için de Sovyetler Birliği'nin ve onun yörüngesinde-
ki devlet sosyalizmlerinin spordan teknolojiye farklı alanlardaki başarıları adeta bir

gurur vesilesiydi. Entelektüeller düzeyinde Sovyet modelinin sorunlarını dile getirenlere rastlamak mümkündü. Bu noktada Mehmet Ali Aybar'ı ve 1968'de Sovyetlerin Prag Baharı'na müdahale etmesine yönelik eleştirisini özel olarak vurgulamak gerek. Yukarıda belirtildiği üzere örneğin İdris Küçükömer de Sovyet modelinin sorunlarını vurguluyordu. Fakat militanlar düzeyinde bu eleştirilerin etkisinin olmadığı da söylemek gerekiyor. 1970'lerdeki bir solcu militan için Çin Halk Cumhuriyeti'nde ya da Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları sorunları ya da Prag Baharı'na müdahale gibi başlıklar soğuk savaştaki karşı kampın ikna edici olmayan retorikle-riydi. Uluslararası ilhamın ikinci kaynağı Güney Amerika gerilla hareketleriydi. Bu hareketlerin başarıları Türkiye'de insanları alternatifin silahlı mücadele ile kurula-acağına ikna ediyordu. Bu iki kaynaktan beslenen Türkiye solu 1970'lerde demokrasi perspektifine hak ettiği önemi vermedi. Bu iki kaynağın dışında kalan örnekler de, ya Avrupa Komünizmi'nde olduğu gibi ilgiye değer bulunmuyordu ya da Salvador Allende örneğinde olduğu gibi Pinochet darbesiyle sona erdiği için dönüşümün sandık yoluyla olamayacağı görüşüne kanıt olarak sayılmaktaydı. Demokrasi perspektifi gerektiği ölçüde önemsenmedikçe silahlı mücadeleye atfedilen önem arttı.

Solda silahlı mücadele fikrinin yaygınlaşmasında Şubat 1968'deki Kanlı Pa-zar'dan başlayarak gelen radikal sağın devlet aygıtıyla farklı işbirliği biçimleriyle organize ettiği saldırıların da çok ciddi bir payı vardır (Bozarslan, 2009). Murat Belge'nin (1992) ifadesiyle silahlı mücadelenin faşist saldırılara karşı bir savunma biçimi olarak ortaya çıktığını vurgulamak gerekir. Fakat savunma işlevi atfedilen silahlı mücadele zamanla temas ettiği siyasetlere bir ölçüde kendi rengini vermiş-tir. Örneğin Mahir Çayan ve Çayan'ı izleyenler için silahlı propaganda, sadece as-keri değil siyasal mücadelenin de bir parçasıdır. Silahlı eylemler "önce kitleleri sar-sar, giderek de bilinçlendirir" (aktaran Bozarslan, 2009). Bu yaklaşım yaygınlaş-tıkça, solun siyasal şiddete bakışı, örneğin Fanon'cu bir yorumdan da uzaklaşmış olur. Fanon'a göre şiddet, hızlı, kısa ve spesifik bir amaca yönelik olmalıdır. Fanon bu bağlamda siyasal şiddeti cerrahi bir müdahaleye benzetir. Fakat silah bir pro-paganda aracı olarak görüldüğünde ucu açık bir şekilde ve belirli amaçlara bağlı olmaksızın kullanılabilir hale gelir. Dönemin devingenliği içinde gerek silahlı mücade-leye uzak, gerekse yakın duran örgütlerde sekter bir siyaset dili egemen olur. Bu sekter dil, şiddetin egemenliğindeki bir ortamda ancak yüzeysel ve dogmatikliğe meyilli ideolojik okumalara imkân verir. Bir yandan şiddet sarmalının ölçüğü geniş-lerken, diğer yandan da sol içi rekabet ve çekişme şiddetin kullanıldığı bir alana dönüşür ve ciddi enerji soğurur. Gün Zileli'ye göre işçi sınıfının yükselişi de bu şid-det ortamı yüzünden kırılmıştır. 1975-1980 arasının adı konmamış bir iç savaş dö-nemi olduğunu söyleyen Zileli'ye göre iç savaş sadece faşistler ve solcular arasın-da değil, sol gruplar arasında, örneğin Moskovacılar ile Maocular arasında ya da Dev-Yol ile Kurtuluş arasında da söz konusudur. Zileli'nin ifadesiyle, grupların iktidar ihtirasları belirli bir dogmatizm ve silahlı rekabeti meşru gören bir tavır ya-ratmıştır (Atay, 2013: 83-84).

1970'lerin nasıl bir bağlam olduğu sorusu üzerine olan bu tartışmayı 1977-1980 dönemi krizine ilişkin notlar ile tamamlamak uygun olur. Kriz esas olarak ithal ikameci modelin belirlediği üretim ve bölüşüm çerçevesinin sürdürülebilir olmaktan çıkmasına ilişkindi. Krizle birlikte çeşitli sektörlerde üretim ciddi oranda düşmüş, çeşitli sanayi malları piyasadan çekilmiştir. Bir yanda siyasal alanda şiddet sarmalı etkisini iyiden iyiye hissettirirken, diğer yanda karaborsacılığın gündelik hayata etkileri de derinleşmektedir. Karaborsanın yaygınlaşması sıradan vatandaşların hükümetlere ve siyaset kurumuna duyduğu güveni azaltmıştır. Krizin arka planına ilişkin dört nokta üzerinde durmak gerekiyor. Birincisi, krizin temel göstergesi dış ticaret açığından kaynaklanan döviz kıtlığıdır. İthal ikameci dönemde, döviz miktarı ithalat kapasitesi üzerinden sanayileşme hızını belirlemektedir ve modelin sanayi burjuvazisi ile örgütlü işçi sınıfı arasında kurduğu dengede döviz bolluğu kritik olduğundan Demirel ve Ecevit hükümetlerinin başlıca amacı döviz bulabilmek olmuştur (Keyder, 2013: 201, 227). Döviz kıtlığıyla birlikte sanayi sektörünün ithal girdi gereksinimi karşılanamaz hale gelmiştir. İkinci olarak, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin krizi derinleştirmesi söz konusudur. TUSİAD'ın 1979 raporunda Türkiye'nin iktisadi sorunları sıralanırken işçi ücretlerindeki artışlardan çok, iş barışının bozulmuş olması vurgulanmakta, bu durum istihdam ve üretim artışını sınırlayıcı bir etken olarak belirtilmektedir (Yaman-Öztürk ve Ercan, 2009). Kârların düştüğü bir ortamda grev dalgaları sermaye sınıfını sıkıştırmaktadır.

Üçüncü olarak, yaygın kıtlıklar, petrol, petrol türevleri ve elektriği de kapsamaktadır. Bu kıtlık doğrudan üretimi durduruyor ve sabit maliyetlerden tasarruf edilemediği ölçüde kâr sıkışmasını artırıyordu (Keyder, 2013: 231). Dördüncü olarak, kriz finansal kaynaklardaki kıtlığa ilişkindi. Bu çerçevede sermaye sınıfı üretici yatırım ile azalan kâr oranlarına karşı hamle yapma olanağından yoksundu (Keyder, 2013: 202). Ödemeler kriziyle birlikte kâr transferi belirsiz bir hâl aldığı için doğrudan yabancı yatırımlar 1977'den itibaren tamamen durdu. Büyük sermayedarlar çıkışın üretim ölçeğini büyütme ve emek üretkenliğini artırmak olduğunu görüyorlar ve bu çerçevede ithal ikameciliğin yerini uluslararası rekabet ortamına bırakmasını istiyorlardı. Fakat bunun için gerekli finans kaynakları mevcut değildi. Melda Yaman-Öztürk ve Fuat Ercan, Koç Holding'in 1978 faaliyet raporunda ekonominin dışa açılması gerektiğinin vurgulandığını ve TUSİAD'ın 1978 raporunda mali aracı kuruluşların büyük projelerin finansmanına katkıda bulunacak nicelik ve nitelikte faaliyet göstermediğinden şikayet edildiğini aktarıyorlar. 12 Eylül'e giden yolda dönemeçlerden biri olan TUSİAD'ın Haziran 1979'da Ecevit hükümetine karşı verdiği gazete ilanında da, sıkı para politikası gereği savunuluyor, daha çok çalışmanın ve üretmenin yolunun kişiyi rekabet içinde teşvik etmek olduğu iddia ediliyor ve ağırlaşan işsizlik sorunu için sendikalar suçlanıyordu. TUSİAD'a göre, "Şiddetle ihtiyaç duyduğumuz dış kredilerle, uyguladığımız ekonomik sistem birbirine çok yakından bağlıdır. Pazar ekonomisinden gitgide uzaklaşan bir anlayışla, ne Batı dünyasında hak ettiğimiz yeri, ne yeterli kredileri, ne de yatırımlara gerekli dış sermaye-

yeyi” bulabilmek mümkündü. Sermaye sınıfı krizden kendi bekasını koruyarak çıkmak için hem işçi sınıfının örgütlülüğünün kırılmasını, hem de finansal liberalizasyonu gerekli görüyordu (Yaman-Öztürk ve Ercan, 2009). Dolayısıyla 1970’lerin sonundaki krizi sadece ithal ikameciliğin sonu ve 1980’lerdeki liberalleşme ile ilişkili olarak değil, aynı zamanda 1990’lardaki finansal liberalizasyon ile olan bağı üzerinden düşünmek gerekiyor.

Bu sayıdaki makaleler

“1970’ler: Kapanmamış parantez” dosyasını Kerem Ünüvar’ın döneme ilişkin sunduğu genel panorama ile açıyoruz. Ünüvar’ın makalesi esas olarak, 1970’lerin hangi anlamda Türkiye toplumunun rüşt ispatının yaşandığı bir dönem olarak anlaşılabilirliği sorusunun üzerine gidiyor. Makalenin kalkış noktası Yılmaz Aysan’ın *Afişe Çıkmak* kitabı. Ünüvar bu kitabın sunduğu malzemeyi ve çok daha fazlasını 1970’leri yeniden düşünmek için bir araya getiriyor. Ünüvar, dönemin TİSK Başkanı Halit Narin’in tüm işverenleri kastederek “şimdi gülme sırası bizde” sözünü akıldan tutarak, işçilerin 20 yıl boyunca neye gülmüş oldukları sorusunun peşine düşüyor. 1970’ler boyunca solun amblemleri, sol içi bölünmeler, politik dergiler bu genel panoramada değinilen unsurlardan sadece bazıları. Ünüvar’ın makalesi serbest piyasa dönemine giriş ve *establishment*’in neo-liberal bir reçeteyi hayata geçirmek için izlediği stratejiye ilişkin bir tartışmayla son buluyor.

Ünüvar’ın genel panoraması ile açtığımız dosyanın birinci odağında 1970’lerde siyaset yapma biçimlerine, Kürt siyasetinin tarihine, sendikacılığa ve kültürel ortama odaklanan makaleler yer alıyor. Christopher Houston’ın tarihsel antropolojik çalışması 1977-1980 döneminde İstanbul’da siyasal aktivistlerin deneyimlerinin peşine düşüyor. Makale çok farklı sol grupların ve MHP’li aktivislerin anlatımlarını belirli bir çerçeve içinde ele alıyor. Siyasal aktivistlerin mekâna bıraktıkları izlerden, sesler ve sloganların dönemin siyasetindeki yerine, kenti öğrenmenin anlamından döneme egemen olan cinsel davranış kodlarına uzanan bir yelpazede Houston, 1970’lerin sonunda İstanbul’da siyasal aktivist olmayı betimlemekte. Houston’ın ele aldığı diğer konular, siyasal şiddet ve aktivistlerin mekânla kurdukları ilişkide şiddetin rolü ve aktivistlerin gecekondulardan mahallelerinden kentin meydanlarına kentsel mekânı nasıl dönüştürdükleri.

Dosyada yer alan değerli bir katkı da Bülent Batuman’ın makalesi. Batuman’ın Mimarlar Odası, yerel yönetimler ve yeni belediyeçilik hareketi üzerinden 1970’lerde kent ile siyasetin ilişkisini ele aldığı makalesi ile Houston’ın makalesi farklı aktörlerin ses ve edimlerini serimledikleri ölçüde son derece verimli bir paralel okuma vaad ediyor. Batuman’ın makalesi gecekondulardan, toplukonut projelerinin ilk nüvelerine ve oradan CHP’li belediyelere uzanan bir eksenle 1970’lerde kentsel politikanın nasıl bir siyasal mücadele alanı haline geldiğini anlatmakta. Makale kentsel politikanın bir siyasal mücadele alanına dönüşmesinde mimar ve kent plan-

cularının mesleklerini toplumcu kaygılarla yeniden tanımlayarak bir ölçüde dönüştürmelerinin rolünü vurguluyor. Bu katkı 1970'lerin atmosferini yeniden düşünmek için oldukça önemli; çünkü Kerem Ünüvar'ın sözünü ettiği toplumun rüşti ispatının kayda değer bir ayağı da meslek örgütlerinin dar ilgilerle yetinmeyip, daha makro gündemlerin peşine düşmeleri, siyaset yapmaktan korkmaz hale gelmeleridir. Meslek örgütlerinin sonraki dönemlerdeki siyasete ilgilerini kapanmayan parantez çerçevesine not etmek gerek.

Dosyada yer alan bir diğer önemli katkı da Ahmet Hamdi Akkaya'nın 1970'lerdeki Kürt siyasal hareketinin çeşitliliğini haritalandırdığı makalesi. 1960'lardan itibaren Kürt siyasetinin izini süren makale, hareketin tek aktörün hegemonyasını tesis etmesinden öncesine odaklanıyor ve 1975 sonrasındaki yedi ana Kürt örgütünün temel perspektiflerini sunuyor. Bu tarihte Türkiye solundan ayrı örgütlenme tartışmaları, "Kürdistan sömürgeci" tezi, silahlı mücadeleye ilişkin değerlendirmeler karşımıza çıkıyor. Akkaya'nın makalesi aynı zamanda Türkiye solunun Kürt sorununa bakışındaki farklılaşmaları da tartışıyor. Mevcut literatürde Kürt hareketinin tarihinin 1980 sonrası darbenin baskılarına karşı direniş ve tek aktör odaklı şekilde ele alındığı düşünüldüğünde Akkaya'nın makalesinin literatüre önemli bir serh düştüğünü düşünüyoruz. Ayrıca 1970'lerdeki tartışmaların sonraki dönemlerdeki Kürt siyasal hareketine etkilerinin ipuçlarını verdiği ölçüde Akkaya'nın makalesi, kapanmayan parantez başlığının da içini doldurmakta.

Elbette 1970'ler Türkiye'de sendikal mücadelenin en belirleyici olduğu dönem. Can Şafak'ın makalesi 1970'lerdeki sendikacılığın genel görünümü sunuyor. 15-16 Haziran direnişi, Türk-İş ve DİSK'in sendikacılık ve siyaseti buluşturma tavırları, TKP'nin DİSK'te etkinlik oluşturmaya, toplu pazarlık süreçlerinin merkezileşmesi ve 1977-1980 döneminin kitlesel grev dalgası makalenin uğrakları arasında. Makalenin bir özelliği de Şafak'ın sözlü tarih çalışmalarından da besleniyor oluşu.

Levent Gönenç ve Levent Cantek'in makaleleri ise çok satmak hedefi üzerine kurgulanmış bir popüler kültür projesi olarak *Gırgır* dergisini inceliyor. Oğuz Aral yönetiminde Ağustos 1972'de yayımlanmaya başlanan *Gırgır*, bir dizi yenilikle mizah dergiciliğinde yeni bir dönem açar. Örneğin, Abdülcanbaz benzeri herşeyi başaran kahramanların hikâyeleri *Gırgır*'da yer bulmaz. Türkiye'de karikatürde sözün altyazıdan balona çıkması *Gırgır* ile gerçekleşir. Gönenç ve Cantek, *Gırgır*'ın neden 1970'li yıllarda yayımlanmaya başladığı sorusunu sorarlar. Makale bir geçiş döneminde, ağırlıklı olarak apolitik ve hatta erotik sayılabilecek bir çizgide yayım hayatına başlayan derginin, özellikle 1973 seçimlerini izleyen normalleşme ortamıyla birlikte eleştirel siyasal esprilere yer vermeye başlamasını da ele alıyor. Gönenç ve Cantek, derginin hedefinde ağırlıklı olarak sağ siyasetçiler ve MHP'li militanların olduğunu vurgulayarak, *Gırgır*'ın sol olmaktan ziyade sağ-karşıtı bir görüş benimsediğini belirtiyorlar. *Gırgır*'ın 1970'lerin "alamet-i farika"larından biri olduğu hatırlandığında bu tespit daha da önemli hale geliyor.

Dosyamızın ilk odağı o dönemde siyaset yapma biçimleri ise ikinci odağı da

1970'lerdeki siyasi aktivizmin sonrasında yaşamlara etkisi ve bu aktivizmin nasıl hatırlandığı. Başka bir ifade ile bu odakta yer alan üç makalede 1970'lerin siyasi ortamının belleklerdeki yeri tartışılıyor. Ayşen Uysal'ın önemli bir katkı niteliğindeki makalesi, 12 Eylül darbesinin baskı ve şiddetinin siyasi aktivistlerin yaşam dönemlerine olan etkisini Devrimci Yol militanları ile gerçekleştirdiği mülakatlardan ve yayımlanmış biyografilerden hareketle inceliyor. Uysal siyasi aktivizm literatürünü ele alırken çoklu aktivizm ve aktivist dönüş kavramlarının önemini vurgulamakta. Uysal, Michel Offerlé'yi takiben, Albert O. Hirschman'ın bireyin toplumsal memnuniyetsizlik durumundaki tepki olasılıklarına ilişkin üçlü tasnifinin, yani çıkış (*exit*), söz alma (*voice*) ve bağlılığın (*loyalty*) aktivizm kariyerlerinin incelenmesinde de yararlı olacağını vurguluyor. Uysal'ın gerçekleştirdiği mülakatlar ile ulaştığı bir dizi sonuç arasında militanların baskı karşısında verdikleri tepkilerde baskının nasıl anlamlandırıldığının da pay sahibi olduğu ve baskı sonrası siyasi angajmanın hayatı idame ettirmeye yönelik kişisel kaynaklarla orantılı olduğu da yer alıyor.

Bu odağın ikinci makalesinde Aksu Bora, 1970'lerin kadın mücadelesi hakkında konuşurken ilk olarak bu dönemde mücadele etmiş kadınların suskunluğunu ele alıyor. Bora, 1970'lerin mücadelesi içindeki kadınların hikâyeleri olduğunu keşfetmenin önemini vurguluyor, yer yer kişisel bir tonda ilerleyen makalesinde. Bora'ya göre bu hikâyeleri ortaya çıkarmanın tek yolu feminizmdir ve bu özellikle de kadın kuşaklarının farklı bağlamlardaki siyasi mücadeleleri arasındaki sürekliliği görmek, farklı dalgaların aktarımlarını yakalamak adına önemlidir. Bora'nın makalesi 1970'lerin sol hareketi içinde kadınların varlıklarının "çay yapıp bildirileri daktilo etmekten" ibaret olmadığını, kadınların mahalle çalışmalarından silahlı direnişe, siyasetin her zemininde yer aldıklarını hatırlatıyor.

Kaya Akyıldız ve Tanıl Bora'nın makaleleri ise ülkücülerin belleklerinde 1970'lerin nasıl bir yere sahip olduğunun üzerine gidiyor. 1970'lerde yayımlanmış romanlardan yakın dönemde çıkmış anılara kadar geniş bir malzeme kümesini, sosyal bellek literatürünün eleştirel bir değerlendirmesini de ihmal etmeksizin inceleyen makale, ülkücülerin tahayyülünde dönemin şiddete dayalı siyasi mücadelesinin nasıl bir süper manipülasyon imgesi ve meşru müdafa kavgası çerçevesinde meşrulaştırıldığını tasvir ediyor. Akyıldız ve Bora ülkücü hatıratlarda kayıp nesil - adanmışlık temalarının nasıl dillendirildiğini pişmanlık/kurbanlık gibi hissiyatların dökümü ile birlikte inceliyor ve geçmişe ilişkin belirgin bir ülkücü yasın olmayışının kimi ülkücülerce nasıl sorunsallaştırıldığını tartışıyorlar. Akyıldız ve Bora ülkücülerin politik belleğinde 1970'lerin içeriliyor gibi gözükmesine karşın aslında dışlandığı, o dönemde sergilenen şiddetle gerçek bir yüzleşme yapılamadığını iddia ediyorlar.

Bu sayıda dosya dışı iki makale yer almakta. Elâ Ataç'ın ve Oğuz Işık'ın çalışması, Ataç'ın *Toplum ve Bilim*'in bir önceki sayısında yer alan "'Büyük Dönüşüm' Öncesi Türkiye Kentlerini Okumak, Anlamak" makalesindeki bulgularla, Işık'ın yayım aşamasında olan *Türkiye Siyaset Atlası* çalışmasının sonuçlarını sentezliyor. Ataç ve Işık'ın çalışması bir yönüyle Türkiye'de yeterli ilgiye mazhar olmamış siyasi coğrafya

literatürüne önemli bir katkı. Bunun ötesinde, sosyo-ekonomik statü ile siyasal tercihler arasındaki ilişki Türkiye sosyal bilimlerinin üzerine daha çok düşünmesi gereken bir konu ve Ataç ve Işık'ın çalışması tam da bu hat üzerinden ilerliyor. Ataç ve Işık'ın çalışması kentsel gerilim örneklerinin sınıfsal tabanına ilişkin ipuçları sunuyor ve Türkiye'de kentlerin gözardı edilemeyecek sınıfsal ayrımlar gösterdiği sonucuna ulaşıyor.

Dirk Schubert ise bir kent filozofu olarak da nitelenebilecek olan Jane Jacobs'un fikriyatını, yakınlarda Metis Yayınları tarafından Türkçede yayımlanmış olan, meşhur kitabı *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*'ni merkeze alarak tanıtıyor. Şehir merkezlerinin canlılığının korunması gerektiğine dair vurgusuyla, kentsel mekân düzenlemelerinde yaya taleplerine öncelik tanınması çağrısıyla ve yukarıdan aşağıya kentsel planlama anlayışına dair sorgulayıcı tavrıyla Jacobs kent çalışmaları literatürünün en etkili yazarlarından biri.

Değinmeler kısmında 1970'ler dosyamız çerçevesinde iki yazı yer almakta. İlkinde Ali Eroğul, 1970'lerdeki Trabzonspor fırtınasını ele alıyor ve Trabzonspor'un İstanbul'un hegemonyasına karşı çıkışının 1970'lerdeki ortam içinde bağlamlaştırılmasını öneriyor. İkinci yazıda Zeyno Pekünlü, 1970'lerin Görsel Sanatçılar Derneği'ne ait belgelerden ve dönemin yayınlarından yola çıkarak hazırlanmış olan "Düvar Resminden Korkuyorlar" sergisinden hareketle günümüz sanat ortamının siyasetle ilişkisini tartışıyor. Pekünlü'nün yazısı kapanmayan parantez başlığının ruhu na uygun düşmekle kalmıyor, aynı zamanda *Toplum ve Bilim*'in 125. sayısında yer alan "Türkiye'de Güncel Sanat" dosyasına ilişkin bir fikri takip işlevi yerine getirmiş oluyor.

Toplum ve Bilim'in bu sayısında iki kitap eleştirisi yer almakta. Ünsal Doğan Başkır, Fatmagül Berktaş'ın *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı* ile Nilgün Toker'in *Politika ve Sorumluluk* kitaplarını ele alarak Arendt üzerine bir ufuk turuna çıkıyor. Toygar Sinan Baykan ise Jenny White'in, merkezinde dindarlığın yer aldığı bir millî kimlik restorasyonunun etnografisi olan *Muslim Nationalism and the New Turks* başlıklı kitabını tanıtıyor.

Gezi Parkı direnişi üzerine...

Toplum ve Bilim'in bu sayısının hazırlıkları Mayıs ayının sonunda bitmek üzereydi. Gezi Parkı'nda ağaçların kesilmesi ve ağaçların kesilmesini durdurmak için başlatılan nöbetin eşi görülmemiş bir direnişe dönüşmesi, farklı şehirlerde güçlü bir muhalefet dalgası yarattı. Öyle ki Türkiye'den yükselen bu dalga dünyanın farklı köşelerindeki sosyal hareketlere ilham verir bir hâl aldı. Gezi Parkı'nda iki hafta sürecek bir benzersiz deneyim yaşandı. Başta Taksim Meydanı olmak üzere, mülki amirlerin keyiflerince miting ve yürürlere kapattıkları alanlar, kitlesel gösterilere sahne oldu. İnsanlar alanlarda oldukça farklı saiklerle bir araya gelmişlerdi. İlk nöbeti başlatan çevreci tavra, kentsel mekânın neo-liberalleştirilmesine karşı çıkan, kamuya açık bir

parkın AVM'ye dönüşmesine itiraz eden bir duruş eşlik ediyordu. 31 Mayıs ve 1 Haziran'daki dehşetengiz polis müdahalelerinden sonra protestolara katılanların en azından bir bölümünün temel itirazı polis şiddetine yönelikti. Protestolar kitleselleştikçe alkol satışına ve kürtaja ilişkin mevzuat düzenlemelerinden, 3. köprü'nün adına, hükümetin bir dizi uygulamasına ve belki hepsinden önemlisi Başbakan Tayyip Erdoğan'ın her meseleyi *şahsileşmiş* bir yönetim yaklaşımı ile ele almasına yönelik tepkiler de öne çıktı. Bu farklı saikler yan yana getiren bir taraftan polisin kabul edilemez ölçüdeki şiddetiye, diğer taraftan tam da Gezi Parkı'nda Topçu Kışlası görünümü AVM yapma projesinin Erdoğan'ın *şahsî* ısrarına dönüşmüş olmasıydı. Protestolar başladığından beri İstanbul'un ortasında onbinlerce kişi toplanmışken ve polis kitlelere inanılmaz sert biçimde müdahalede bulunurken ana akım medyanın olan biteni görmezden gelme eğilimi, adeta otoriter bir rejimin basını gibi gerçeklikten kopuk resmî yayın organlarına dönüşmesi, çoğu kişi tarafından son dönemde hükümetin otoriteryen eğilimlerinin demokrasinin alanını daraltmasının yeni bir örneği olarak yorumlandı.

Marx, *On Sekiz Brumaire*'de 19. yüzyıl toplumsal devrimlerini 18. yüzyıl burjuva devrimleriyle kıyaslarken, burjuva devrimlerinin eskinin sözünden beslendiklerini ve tarihsel hatırlatmalara ihtiyaç duyduklarını, toplumsal devrimlerin ise geçmişe değil geleceğe referanslı olduklarını söyler. "Eskiden laf içeriğin üzerindedir", fakat artık Marx'a göre "içerik lafı aşmak"tır. Gezi Parkı direnişini de yepyeni içeriği ile mevcut sözleri aşan bir dalga olarak değerlendirmek mümkün. Kontrol altına alınamayan sosyal medyadan ve inanılmaz bir kolektif yaratıcılık ürünü mizahtan beslenen bu dalga, içindeki çok farklı saiklerle görülmemiş bir devingenlikte. Öyle ki bu dalga, "Kapitalizm Gölgesini Satamadığı Ağacı Keser-Marx"tan "Slogan Bulamadım" ya da "Kahrolsun Bağzı Şeyler"e uzanan bir yelpazede duvar yazıları üretti, üretiyor. Bir bakıma klasik muhalefet çerçevesi ile ne söyleyeceğine tam da karar vermemiş bir alternatif arayışının yan yanılığı... Emek örgütleri ile taraftar grupları, örgütlü hatta yerleşik anlamıyla politik olmak istemeyen insanlar birlikte, yaratmış oldukları dalga hakkında söz söylüyorlar. Semt parklarında organize edilen forumlarda mevcut sözleri aşmış olan içerik hakkında kamusal akıl deneyimleri yaşıyorlar. Gezi Parkı direnişinin bir sonucu olarak Türkiye'de kamusal alan genişlemiş durumda. İnsanlar ortaklaşma ve kolektif tepkinin yollarını bulma konusunda yaratıcı ve ısrarlı. Türkiye'de son yıllarda mutenalaşmaya karşı verilen tepkilere, HES'lere karşı verilen mücadelelere tanıklık edilmişti. Fakat 2013 Haziranı'nda gelinek noktanın yeni bir aşama olduğunu teslim etmek gerek. İnsanlar yaşadıkları sokağın, yaşadıkları mekânın nasıl bir şekil alacağı konusunda daha fazla söz hakkı peşindeler. Bu süreçteki ölümlere karşın, Gezi Parkı direnişinin getirdiği bir iyimserlik varsa, bu iyimserliğin kaynağı tam da daha çok insanın kendilerini kamusal alanda konumlandırmaları ve siyasetin yeni biçimleri üzerinden politikleşmeleridir. Eminiz ki hazırlıkları Gezi Parkı direnişinden önce biten "1970'ler: Kapanmamış parantez" dosyasında yer alan katkılar, Türkiye'nin farklı kentlerindeki bu di-

reniş deneyimlerinden sonra farklı gözlerle okunacak ve farklı şekillerde yorumlanacak. Örneğin Ayşen Uysal'ın siyasal aktivizmin hangi durumlarda sürdüğüne ilişkin saptamaları, ya da Christopher Houston'ın 1970'ler bağlamında siyasal aktivistlerin kentsel mekânla kurdukları ilişki biçimlerine ilişkin değerlendirmesi, ya da Bülent Batuman'ın 1970'ler bağlamında kentsel politikanın siyasal bir mücadele alanına dönüşümüne dair tartışması Gezi Parkı deneyimi akılda tutularak okunduğunda çok daha farklı ufuklara kapı aralayacak. Aynı durum dosya dışında yer verdiğimiz iki makale için de kesinlikle geçerli. Dirk Schubert'in makalesi üzerinden Jane Jacobs'ın kentin ortasından geçen otoyollara ve mutenalaştırma projelerine yönelik itirazlarını düşünmek, ya da Ela Ataç'ın ve Oğuz Işık'ın çalışmaları vasıtasıyla Türkiye kentlerinin sınıf ve statü bölünmüşlüklerini düşünmek, Gezi Parkı direnişinden sonra hepimiz için daha ilham verici olacak.

ÖMER TURAN

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2006) "Entegratif toplum ve muarızları: 'Merkez-çevre' paradigması üzerine eleştirel notlar", *Toplum ve Bilim*, 105: 30-69.
- Alper, E. (2002) "Milliyetçilik-modernleşme geriliminde 'ortanın solu' ve Ecevit", *Toplum ve Bilim*, 93: 110-141.
- Arslan, U. T. (2005) *Bu Kâbuslar Neden Cemil?: Yeşilçam'da Erkeklik ve Mazlumluk*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Atay, K. (2013) *1 Mayıs 1977: İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Aydın, S. (1998) "Türkiye'de 'devlet geleneği' söylemi", *Birikim*, 105-106: 63-82.
- Aydın, S. (2006) "Paradigmada tarihsel yorumun sınırları: Merkez-çevre temellendirmeleri üzerine düşünceler", *Toplum ve Bilim*, 105: 70-95.
- Belge, M. (1992) "Sol", Schick, İ. C. ve Tonak, A. (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 159-188.
- Berman, M. (1999) *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (1995) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Bozarslan, H. (2009) "Türkiye'de Siyasî Şiddetin Fikrî Kaynakları", Laçiner, Ö. (der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, S. (2008) "The Resistance Committees: Devrimci Yol and the Question of Revolutionary Organization in the late 1970s", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.
- Buğra, A. (1995) *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, M. K. (2013) *Sınıf, Kültür ve Bilinç: Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, N. (1998) "Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar", *Toplum ve Bilim*, 98: 22-37.
- Keyder, Ç. (2013) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul (birinci baskı, 1989).
- Küçükömer, İ. (1994) *İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Miliband, R. (1964) "Socialism and the Myth of the Golden Past", *Socialist Register*, 1: 92-103.
- Migdal, J. S. (1998) "Olgu ve Kurgunun Buluşma Zeminini", Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 207-215.
- Moran, B. (2008) *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, 2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Ozan, Ebru Deniz. (2012) *Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Özbek, M. (1999) "Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kültür Örneği", Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 168-187.
- Özgüç, A. (2005) *Türlerle Türk Sineması: Dönemler / Modalar / Tipler*, Dünya Kitapları, İstanbul.
- Özsever, A. (1998) "15-16 Haziran Olayları", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul, 451-454.
- Taggart, P. (2004) *Popülizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tahir, K. (1975) "Bir Derginin İlkeleri Ne Olmalıdır ve Meseleler", *Türkiye Defteri*, 18: 487-490.
- Tekeli, İ. (1993) "1839-1980 Arasında İstanbul'un Planlanma Deneyimleri: İcabında Plan...", *İstanbul*, 4: 26-37.
- Tekeli, İ. (2009) *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003) *Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve Okyay, T. (1981) *Dolmuşun Öyküsü*, Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği, Ankara.
- Yalman, G. L. (2009) *Transition to Neoliberalism: the Case of Turkey in the 1980s*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.
- Yaman-Öztürk, M. ve Ercan, F. (2009) "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", *Praksis*, 19: 55-93.